

Nasıl Bir Dil Planlaması Gereklidir?

Kâmile İMER
AÜ Öğr.Ü./Yazar

1. Giriş

Dil devrimi, dilbilim alanında dil planlaması (language planning) olarak anılmaktadır. Çok eskiden beri bu alanla ilgili etkinliklerde bulunmakla birlikte (örneğin misyonerlerin dil alanındaki çabaları, okuryazarı az olan bir toplumda hangi dilin ya da değişkenin seçileceği, hangi yazı dizgesinin benimseneceği, ne tür bir yazımın üretileceği gibi) dil planlaması terimi oldukça yenidir ve 1959'da E. Haugen tarafından Norveç'te ulusal dilin çağcılıştırılması (modernizasyonu) ve geliştirilmesi amacıyla harcanan çabaları anlatmak üzere kullanılmıştır.

Dil planlaması konusundaki sistematik çalışmalar 60'lı yıllarda yoğunlaşmaya başlamış, 70'li yıllarda dil planlama kuramına doğru gidikten söz edilir olmuş ve bu amaçla ulusal alanda yapılan dil planlamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle bağımsızlığını kazanan ulus-devletler ve gelişmekte olan ülkelerde dil/değişke seçimi, seçilen dilin/değişkenin kodlanması, sözlük, dilbilgisi ve yazımın belirlenerek ölçünleştirilmesi ve kurumlarda, kuruluşlarda, eğitimde ve kitle iletişim araçlarında yaygınlaştırılması, günün gereksinimlerini karşılayacak biçimde işlevinin genişletilmesi çabaları bu kuram ve modeller kapsamında 70'li yıllardan bu yana yaygın olarak betimlenmeye çalışılmıştır (İmer 1998: 10).

Dil planlaması teriminin tanımlanmasında dil sorununun çözümü temel alınmaktadır. Aslında planlama, bir soruna yöneliktir ve o sorunun çözümünde seçenekler arasında yapılan seçimi gösterir. Bu bağlamda örneğin Fishman (1971) dil planlamasını, ulusal düzeydeki dil sorunlarına örgütlü bir çözüm arayışı olarak tanımlamaktadır. Planlamanın doğal olarak sistematik, kurama/modele dayalı ve örgütlü olması gerekmektedir. Öte yandan dil planlaması, yalnızca dilsel bir etkinlik değil aynı zamanda siyasal ve yönetsel bir etkinliktir.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ulusal düzeydeki dil sorunlarını çözmek amacıyla dil planlaması yapılmış, kimi yetersizlikleri olsa da ilk 50 yılda bu girişimlerden büyük ölçüde sonuç alınmıştır. Üstelik o

yıllar dil planlaması alanında sistematik olarak bilimsel çalışmaların yapılmadığı ya da yoğunluk kazanmadığı bir dönemi kapsamaktadır.

Ancak geçen yıllar içinde Türkçe'deki ve Türkiye'deki sorunlar yeni bir dil planlaması gerektirecek ölçüde çoğalmıştır.

Dil planlaması girişimlerinden sonuç alınabilmesi için her şeyden önce bu sorunların ortaya konması, hangi amaçlarla dil planlamasının yapılacağı ve hangi kuruluşla etkinliklerin yürütüleceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Aşağıda sırasıyla bu konulara açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

2. Sorunlar

Türkçe'de ve Türkiye'de yeni dil planlaması gerektiren sorunlar; seçim, kodlama, uygulama ve genişletme alanlarında bulunmaktadır.

Bunlardan seçim ve uygulama toplumu, kodlama ve genişletme ise dil ile ilgilidir ve ilki konum planlaması (status planning), ikincisi ise bütüncü planlaması (corpus planning) alanında görülmektedir. Sorunların siyasa planlaması ve dili işleme (language cultivation) ile ilişkilendirilmesi Haugen (1983) tarafından ortaya konan yenilenmiş dil planlaması modelinde açıklanmış ve tablo ile gösterilmiştir (bkz. Tablo).

Bu tabloda yer alan seçim (selection); konum ve siyasa planlaması doğrultusunda dil ve iletişim sorunlarının ortaya konmasını, normların belirlenmesini ve birbiriyle çatışan normların konumlarının ayrılmasını kapsayan süreç olmaktadır. Bu süreçte toplumda konuşulan dillerden/değişkelerden hangisinin/hangilerinin seçileceği de yer almaktadır.

Uygulama (implementation), daha önce seçilmiş ve kodlanmış olan dil biçimlerinin bir yazar, kurum ya da hükümet tarafından benimsenip yaygınlaştırılması yoluyla dili işlemeye yönelik olarak ortaya koyduğu etkinliktir. Bu etkinlik yazılı dilde (kitap, broşür, ders kitabı vb.), radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında, eğitim alanında vb. ortaya çıkmaktadır. Seçim ve uygulama, yukarıda da belirtildiği gibi, dil planlamasının toplum ile ilgili olan yönünü anlatmaktadır.

Kodlama ve genişletme ise dil planlamasının dil ile ilgili yönünü anlatmaktadır. Bunlardan kodlama (codification); yazılaştırma, dilbilgiselleştirme ve sözcükleştirme alanındaki etkinlikleri; genişletme ise bir normun sürekli olarak uygulanması anlamında olup terimsel çağcillaştırma ve biçimsel gelişmeyi kapsamaktadır.

Şu anda Türkçe'de ve Türkiye'de bu modelde yer verilen tüm alanlarla ilgili dilsel ve toplumsal sorunlar bulunmaktadır. Sorunlardan bir bölümü ilk 50 yıldaki yetersizliklerin sürmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak büyük bir bölümü de son 20 yılda ortaya çıkmıştır. Kodlama alanında özellikle sözcükleştirme ile ilgili sorunlar giderek büyümüş, son 20 yılda buna söyleyiş ve yazım sorunları da eklenmiştir. Ayrıca genişletme alanında terimsel çağcılaştırma çalışmalarının son 20 yılda hemen hemen hiç yapılmaması, Türkçe'nin çağcılaşarak geliştirilmesi açısından çok önemli sayılan bir duraksamadır ve bu sorun tek başına bir dil planlaması gerektirecek ölçüde büyüktür.

3. Amaçlar

Pek çok etkinlik içeren dil planlamasında doğal olarak tek bir amaçtan söz edilemez. Öte yandan dili ilgilendiren sorunlar, aynı zamanda toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunlarla da ilgilidir. Dili ilgilendiren bir sorunun ya da bir iletişim sorununun olduğu yerde dil planlaması gerekebileceğine göre planlayıcı(lar) sorunu çözmek için amaçları da belirlemek durumundadır.

Dil planlamasının çok boyutluluğu amaçların belirlenmesine de yansımıştır. Örneğin Rabin (1971: 277-279) bu amaçları dilsel, yaridilsel ve dildışı amaçlar olarak sınıflandırmaktadır. Dilsel amaçlar; sözcüklenmesini (genişletme, ölçünleştirme, özleştirme, canlandırma, derleme gibi etkinliklerle), yapısını (sesbilim, biçimbilim, sözdizim açısından) ve biçimini (stilini) ilgilendirir. Yaridilsel amaçların -ki dilbilim araştırması gerektirmesi yanında toplumsal ve ruhsal etkenlerle de ilgilidir- hangi alana ait olduğuna karar vermek zordur. Yazı ve yazı dizgesi değiştirme, sesleme, sesletme gibi konular dil planlamasının yaridilsel amaçlarındandır. Dildışı amaçlar ise toplumbilimci ve siyasetbilimcilerin ilgi alanında ortaya çıkmakta ve eğitim planlamasına doğru kayma eğilimi göstermektedir. Dil kalıplarının kullanımının yaygınlaşmasını kapsamaktadır.

Nahir (1984: 299-319) ise dil planlamasının amaçlarını şöyle sıralamaktadır: özleştirme, canlandırma, dil devrimi, ölçünleştirme, yaygınlaştırma, sözcüksel çağcılaştırma, terimleri birleştirme, biçemsel yalınlaştırma, dillerarası iletişim, dil sürdürümü ve yardımcı kodun ölçünleştirilmesi. Bu amaçlar dil sorunlarının toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel sorunlarla nasıl iç içe olduğunu ve hangi amaçlarla dil planlaması yapılacağına belirlenmesi, siyasa ve dili işleme açısından ne tür etkinliklerde bulunulacağına önceden saptanmasındaki önemi

açıkça ortaya koymaktadır. Günümüzde olası sonuçlar hesaba katılmadan herhangi bir araştırma yapılmamaktadır. Amaçlar belirlenirken dil planlamasının getirecek ve götüreceklere, ekonomideki maliyet-kâr çözümlenmesi ile de ortaya konabilir.

4. Kurum, Kuruluş

Dil planlaması, dilin değişme sürecine amaçlı olarak müdahalede bulunmaktır. Türkiye'de bir zamanlar çok tartışılmış olan "dile müdahale edilebilir mi edilemez mi" konusu "diller planlanabilir mi" başlıklı geniş oylumlu kitapların adı olmuş (bkz. Rubin&Jernudd 1971), araştırmacıların tümü dillerin planlanabileceği sonucuna ulaşmıştır. Planlamayı kimin yaptığı/yapacağı da karşılaştırmalı araştırmalarda ortaya konmuştur. Buna göre kimi ülkelerde hükümetler, kimilerinde kişiler, kimi yerlerde akademiler, özel ya da resmi kuruluşlar dil planlaması konusunda karar verebilmektedirler (Daoust 1997: 446-448). Bazı planlama kuruluşları tümüyle hükümetlerle ilgili, dolayısıyla resmi nitelikli iken bazılarının hükümetlerle hiçbir bağlantısı yoktur (Fishman-Das Gupta Jernudd-Rubin 1971: 296). Dil planlaması, sorunların ortaya konmasından amaçların belirlenmesine, siyasanın oluşturulmasından uygulamaya kadar o kişi ve kuruluşlar tarafından yapılır ve yürütülür. Dil siyasasının uzlaşma, anlaşma ve etkileme gibi benzer temellere dayanan siyasetle iç içe geçmiş olabildiği karşılaştırmalı çalışmalarda da ortaya konmuştur. Hükümetlere ek olarak ayrıca ulusal ama resmi nitelik taşımayan (ticaret odaları, meslek odaları gibi), ne ulusal ne de resmi nitelikli olan kuruluşlar (Malezya'daki Shell şirketi petrol ile ilgili terimler üretmek Malezya dilinin gelişmesine katkıda bulunmuştur), gazetelerdeki düzeltmeler, yazarlar, yorumcular da dil planlaması etkinliklerine katkıda bulunabilir.

Ancak dil planlamasının aynı anda birden çok kuruluş tarafından yürütülmesi bir sorun olarak görülmektedir. Çünkü bu durumda ortaya çıkan farklılıklar; kodlama ve genişletmeyle birlikte siyasa (seçim) ve uygulamanın da değişik temellere dayandırılabilceğini ortaya çıkarır (Fishman-Das Gupta-Jernudd-Rubin 1971: 296). Böyle bir durumda amaçların belirlenmesinde de ayrıca sorunlar yaşanabilecektir.

Türkiye'de benzer bir sorun bulunmaktadır. Bir yandan 1983'te oluşturulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı yeni Türk Dil Kurumu, bir yandan da 1987'de kurulan Dil Derneği adlı kuruluş farklı farklı planlama etkinliklerinde bulunmaktadır. 1932'de Atatürk tarafından dernek olarak kurulan, dolayısıyla resmi bir nitelik

taşımayan ve hükümetlerden bağımsız olan Türk Dil Kurumu, 1983'e kadar bir dil planlama kuruluğu olarak işlevini yerine getirmiştir. Bu tarihten sonra Başbakanlık'a bağılı resmi bir kuruluş olarak düzenlenmiş, ancak ortaya koyduğu çalışmalar ve uygulamalarla bir güven boşluğu yaratmıştır. Sonuçta bugünkü Türk Dil Kurumu, dil planlama kuruluğu olarak işlevini yitirmiştir. Dil Derneği (1987) adlı kuruluş da, bugünkü durumuyla dil planlama kuruluğu işlevini görebilecek bir alt yapıdan yoksundur.

5. Sonuç

Türkiye'de gerçek anlamda bir dil planlamasından söz edilecekse öncelikle yapılmış bilimsel çalışmaların gözden geçirilerek sistematikleştirilmesi, kavranması, bütüncül ve bilimsel yaklaşımlarla sorunların ortaya konması, hangi amaçlar doğrultusunda planlama yapılacağına ilişkin belirlenmesi ve hangi olası sonuçlara ulaşılacağına ilişkin kestirilmesi gerekmektedir. Bu aynı zamanda insanbilimlerdeki araştırma yöntem ve tekniklerinin de bir gereğidir. Ayrıca planlama etkinliklerini yürütecek, saygınlık ve otoritesinden kuşku duyulmayıp tam tersine varlığından güven duyulan bir planlama kuruluşuna gereksinim bulunmaktadır.

Kaynakça

Daoust, D. (1997). "Language planning and language reform": The Handbook of Sociolinguistics. Yay.: F. Coulmas. Oxford: Blackwell. 436-455.

Fishman, J.- J. Das Gupta - B. H. Jernudd - J. Rubin (1971). "Research outline for comparative studies": Rubin, J. & B.H. Jernudd (yay.) 1971 içinde. 293-305.

Haugen, E. (1983). "The implementation of corpus planning: Theory and practice": Progress in Language Planning. International Perspectives. Yay.: Cobarrubias, J. & J. A. Fishman. The Hague: Mouton. 269-290.

İmer, K. (1998). Türkiye'de Dil Planlaması. Türk Dil Devrimi. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Nahir, M. (1984). "Language planning goals: A classification": Language Problems and Language Planning, 8 (3). 294-327.

Rubin, C. (1971). "A tentative classification of language planning aims". Rubin, J. & B. H. Jernudd (yay.) 1971 içinde. 277-279.

Rubin, J. & B. H. Jernudd (yay.) (1971). Can Languages be Planned? Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations. Honolulu: The University of Hawaii.

	Biçim (Siyasa Planlaması)	İşlev (Dil İşleme)
Toplum (konum planlaması)	1. Seçim (kararlaştırma süreci) a. sorunu ortaya koyma b. normları belirleme	3. Uygulama (eğitimsel yayılma) a. düzeltme süreçleri b. değerlendirme
Dil (bütüncü planlaması)	2. Kodlama (ölçünleştirme süreçleri) a. yazılaştırma b. dilbilgiselleştirme c. sözcükleştirme	4. Genişletme (işlevsel gelişme) a. terimsel çağcılıştırma b. biçimsel gelişme

Tablo: Yenilenmiş Dil Planlama Modeli (Haugen 1983)

Türkçenin Zenginleştirilmesi Kurultayı. Bildiriler Tartışmalar. Yay.: H. Altınkaynak. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi yayını, 2000, s. 86-91.